

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.
Yaşar ÖZÜÇETİN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
yozucetin@ahievran.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5011-942X>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/08/2024 23/09/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1539887>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Amaçları Doğrultusunda Almanların Gözüyle Rusya'da Yaşayan Türkler ve Diğer Unsurlar (1939-1945)

Turks and Other Elements Living in Russia as Seen by the Germans in Line with Their Objectives (1939-1945)

Öz

1 Eylül 1939'da, Almanya'nın Polonya'ya taarruzu ile II. Dünya Savaşı başlamış, Almanya tarafından İtalya ve Japonya'nın da içinde bulunduğu mihver ittifakı kurulmuş, Almanya mihver devletlerle birlikte 22 Haziran 1941 başlarında Sovyetler Birliği'ne, Japonya da Güneydoğu Asya ve Orta Pasifik'te ki Amerikan ve İngiliz topraklarının ve kolonilerinin birçoğuna saldırmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya propagandayı geniş anlamda kullanmış, Almanya'nın bu propagandası 1917'de Bolşevik idaresinin barış, hürriyet ve adalet gibi sözlerine inanan ancak, komünist diktatörlerin gerçek yüzünü katliamlara maruz kalmaya başladıkları 1922 yılı ile birlikte gören Rusya'daki Müslüman Türk unsurları nezdinde kısmen etkili olmuştur.

29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak gönderilen raporlarda Almanya-Sovyetler Birliği savaşında Rusya'daki Türklerin ve Kafkasyalı milletlerin durumları ve bunlara ilişkin Alman Hükûmeti'nin görüşleri içinde dikkat çekenler başlıca şunlar olmuştur;

Kırımlılar kitle halinde Alman ordusu tarafına geçerek, Ruslara karşı silaha sarılmışlar, Alman Türkologlarının öteden beri dava ettikleri tez, fiiliyatta hak kazanmaya başlamıştır. Siyasî ve askerî mahfilde Rus ile Rus olmayan ve özellikle Türk unsurlar arasında fark gözetilmesi görünür duruma

ATIF: ÖZÜÇETİN, Yaşar, "Amaçları Doğrultusunda Almanların Gözüyle Rusya'da Yaşayan Türkler ve Diğer Unsurlar (1939-1945)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/3 (Eylül 2024), s. (269-292)

CITE: ÖZÜÇETİN, Yaşar, "Turks and Other Elements Living in Russia as Seen by the Germans in Line with Their Objectives (1939-1945)", *Journal of History and Future*, 10/3 (September 2024), pp. (269-292)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

gelmiştir.

Rusya'daki Türkler komünizm tesirlerine diğer unsurlara oranla daha az kapılmışlar, Rusyalı ve Kafkasyalı milletler arasında da en ziyade güvenilen unsur, Türkler ve Müslümanlar olmuştur.

Sayıları 20.000'i geçen Kırım gönüllülerinden başka Alman ordusu yanında en fazla sayıya ulaşan Türkistanlı ve Kafkasyalılarından (Azerbaycanlı, Kazanlı, Gürcü, Ermeni) oluşan lejyonlar da savaşmışlar, bu milletleri temsil eden, ülkelerinden göç etmiş olan siyasilerle de temasa geçilerek, Rus olmayan ülkelerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında belirli bir plan hazırlamak düşünceleri zihinleri meşgul etmiştir.

Ancak, bütün bunlara rağmen daha sonra Alman siyasetinin Rusya'daki milletlere karşı yalnızca menfi bir parolaya dayandığı, bunun ise yeterli olmadığı Almanlar nezdinde de anlaşılmıştır.

Bu çalışmada, 29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak gönderilen raporlar nezdinde Almanya'nın kendileri ile kesişim noktası komünizm ve Rus karşıtlığı olan Müslüman Türk unsurlarından yararlanma arzusu ve faaliyeti incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Almanya, Rusya'daki Türkler, Kafkasyalı Milletler.

Abstract

On September 1, 1939, World War II began with Germany's attack on Poland; the Axis alliance, which included Italy and Japan, was established by Germany; Germany, together with the Axis powers, attacked the Soviet Union at the beginning of June 22, 1941; and Japan attacked many of the American and British territories and colonies in Southeast Asia and the Central Pacific.

Germany used propaganda extensively during World War II, and this propaganda was partially effective among the Muslim Turkish elements in Russia, who believed in the words of the Bolshevik administration in 1917, such as peace, freedom and justice, but saw the true face of the communist dictators in 1922, when they began to be subjected to massacres.

In the first and additional reports sent to the Ministry of Foreign Affairs by the Bucharest Embassy on 29.04. 1943, the most striking ones among the situations of the Turks and Caucasian nations in Russia during the Germany-Soviet Union war and the views of the German Government on these were as follows:

The Crimeans joined the German army en masse and took up arms against the Russians, and the thesis that German Turkologists had been arguing for a long time began to gain ground in practice. In the political and military circles, it was thought that a distinction should be made between Russians and non-Russian, and especially Turkish, elements.

The Turks in Russia were less exposed to the influence of communism than other elements, and among the Russian and Caucasian nations, the most trusted elements were the Turks and Muslims.

In addition to the Crimean volunteers, whose number exceeded 20,000, the largest number of Turkestani and Caucasian legions (Azerbaijani, Kazan, Georgian, Armenian) fought alongside the German army; contact was also made with politicians representing these nations who had emigrated from their countries, and thoughts of preparing a specific plan for the future national organizations of non-Russian countries occupied their minds.

However, despite all this, it later became clear to the Germans that German policy was based solely on a negative slogan against the peoples in Russia, and that this was not enough.

In this study, Germany's desire and activity to benefit from Muslim Turkish elements whose intersection point with them was anti-communism and anti-Russianism were examined in the first and additional reports sent to the Ministry of Foreign Affairs by the Bucharest Embassy on 29.04.1943.

Key Words: World War II, Germany, Turks in Russia, Caucasian Nations

Giriş

Motive Eden Unsurlarına Rağmen Almanya Aleyhine Neticelenen I. Dünya Savaşı

Almanya, Fransız İhtilali'nden en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuş ancak, öncesi olguların mevcut olgularla sarsıldığı XIX. Yüzyılda, dikkati çeken bir güç olarak çıkmasını bilmiş, aynı zamanda Avrupa düşün ve siyasî hayatının da başatı olmuştur. Hepsi, tamamı, birlik ve beraberlik kelimelerine karşılık gelen "pan" hareketi, Almanya'da Pan-Germanizm şeklinde ortaya çıkmış, sonrası süreçte Pan-Slavizm de Rusya'da yandaş bulmuş ve etkili olmuştur. Almanya, kendini millet bağlamında tanımlamış, milliyetçiliğin adını "Germanizm" olarak koymuş¹ ve toplumsal bir içeriğe sahip olan tarihi, ihtiyaca uygun oranında değerlendirmiştir. Diğer Avrupa ülkeleri de kendilerini yeniden tanımlamışlar en uygar medeniyetin kendilerine ait olduğunu dile getirmişlerdir. Dil, tarih yazımının malzemesi haline getirilmiş, Almanlar, antik kültürü temeline dayalı Batı kültürünün varisi olarak kendilerini görmüşlerdir. Alman milleti, üstün ırk iddiaları ile ortak bir ülkü etrafında bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Alman birliği, savaşlarda elde edilen başarı yanında Pan-Germanizmin halk tarafından sahiplenilmesiyle kurulmuştur. Almanya, "Weltpolitik" aracılığı ile sömürge siyasetini benimsemiş ve ticaret yolları üzerinde önemli bir konuma sahip, Hindistan'da, İngiltere'yi etkisiz kılmayı planlamıştır. Almanya, bu planın tatbikini Rusya'nın aşılarak, Slavların

1 Erhan Berat Fındıklı, *XIX. Yüzyılda Almanya ve Almanya-Osmanlı İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.38-39.

oluşturduğu bir geçitle mümkün olabileceğini görmüş, Rusya ile işbirliğine girişmiş, Rusya'nın doğusunda yaşayan halklara ilgi göstererek Türkoloji çalışmalarına da ciddi destekler vermiştir. Rusya'nın 1905'te Japonya'ya mağlûp olması, onun, Almanya'dan uzaklaşıp İngiltere'ye yaklaşmasının sebebi olmuş, böyle bir durum Almanya'yı, kendisini Hindistan'a ulaştıracak bir diğer yol olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne yöneltmiştir. Ayrıca, bu devre Rusya'nın da Batı yönünde genişleme eğilimi gösterdiği bir dönem olup, sözü edilen bu devrede İngiltere'nin 1878 Berlin Kongresi ile Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafazaya yönelik politikası değişmiş, Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşılmıştır. Böyle bir konjonktürde Osmanlı Devleti tarafından da Almanya'nın kendisine yönelik bu eğilimi müspet karşılanmış, savaşın kaçınılmaz olduğunun anlaşılmasıyla iktisadî ve askerî işbirliği içinde olunan ve yeni bir güç olarak beliren Almanya, müttefik olarak kabul edilmiştir².

Almanya, XIX. Yüzyılda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ülkesini yayılma alanı olarak gören Rusya'ya karşı Orta Asya halklarından istifade etmeyi düşünmüş ve bu halkların Türk soyundan olduklarını, Osmanlı Devleti'nin aklına getirmiştir. Dolayısıyla, Orta Asya ilgi gösterilen bir coğrafya olmuştur. Almanlar gibi Fransızlar da adı geçen bu bölgeye ve burada Türkçe konuşan halklara ilgi göstermiş, Rusya'da, Wilhelm Thomsen ve Wilhelm Radloff gibi eserlerini farklı dillerde kaleme alan bilim insanlarının bulunduğu çeşitli Türkoloji merkezleri ortaya çıkmıştır³. Almanlara özgü filoloji çalışmaları, Türkoloji ile sınırlı kalmamış, farklı doğu dillerini ve arkeolojiyi de içine almış⁴ ve bu araştırmalar Almanlar için siyaset malzeme oluşturmuşlardır⁵.

Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkisinin toplum düzeyinde yansımaları özellikle Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm⁶ alanında kendini göstermiştir. Pan-Türkizm akımının ülkede

-
- 2 Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s.155; Cenk Reyhan, *Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)*, *Bellekten*, 2005 (Nisan) 69/254 s.224; Mediha Akarslan, *Türk-Alman İlişkileri, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, 1992 (Mart-Kasım), s.161; S. Sadık Erdaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1943)*, Doktora Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2000, s.66.
 - 3 Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 552, Ankara, 1991, s.11-13.
 - 4 Gizem Uluscu - Ahmet Şefik Şenlik, *Ana Hatlarıyla Almanya Türkolojisi*. Rumeli Yayıncılık, 98 s. ISBN: 978-605-70154-8-8, *Gazi Türkiyat*, 33, Güz 2023, s. 295-296; Nebi Özdemir, *Almanya ve Berlin'deki Türkoloji Araştırmaları Tarihi ve Freie Universität Berlin-Türkoloji Enstitüsü*, (32-39), https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/nebi_ozdemir_almanya_turkoloji_arastirmalari.pdf (Erişim Tarihi:27.08.2024).
 - 5 Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, s.40; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, 1983, s.64.
 - 6 Pan-İslamizm, XIX. Yüzyılın II. yarısında Müslümanlar arasında birlik sağlayarak sömürgecilğe karşı koymayı amaç edinen siyaset için kullanılan bir terimdir; Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki münasebetlerin gelişimi nispetinde Pan-İslamizm akımında da yaygın bir hâle gelme görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Almanya açısından strateji özelliği taşıyan imkânlardan azamî ölçüde yararlanmak ve Müslüman olan halkların, İngiltere aleyhine ayaklanmalarını sağlamak için halifelik müesseseni bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti oldukça önemli idi; Özgür Yıldız, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm Dönemi Türk-Alman İlişkilerine Bir Bakış, *Near East Historical Review*, 2022, 12/1, s.37; Mücadelenin İngiltere ve Rusya'ya karşı bağımsızlık savaşı olarak algılanması Osmanlı Devleti'nin lehine olup, statükonun muhafazasını temin edecekti; Mümtazer Türköne-Ümit Özdağ (Derleyen), *Siyasi İslam ve Pan İslamizm*, Rehber Yayınları, Ankara, 1993, s.161.

görülmesi, Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'nin güney kısmını da içine alan genişlemesinin, stratejik ve ekonomik çıkarları menfi yönde etkileneceğini düşünen Almanya'nın Doğu siyasetini koordine girişimiyle bir paralellik göstermiştir⁷.

Pan-Türkizm, İslam'ı reddetmemekle beraber millet milliyetçiliği ve vatanseverliği olarak Osmanlı Devleti'nin nihayetleneyeceği bir devrede anayasal kozmopolit yapı içerisinde tepki ve kendini bulma akımı olarak ortaya çıkmıştır⁸. Yusuf Akçura, Pan-Türkizm akımını bildiri düzeyinde ilk kez dile getirmiş ve bu akım, 1908 ile birlikte ciddi bir şekilde yükselmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı ile beraber yaygınlık kazanmıştır. I. Dünya Savaşı, ittifak ülkeleri aleyhine neticelenmiş, savaşın galipleri olan İngiltere ve Fransa, Almanya ile Osmanlı Devleti'ne ağır şartlar dikte ettirmişler, belirlenen sınırlar içinde ekonomik ve siyasî olarak harekete geçmelerini engelleme çabası içinde olmuşlardır. Türklere ait Orta Doğu'daki enerji kaynakları zorla alınmış, Almanya'nın topraklarının bir bölümü ve deniz aşırı sömürgeleri ele geçirilmiştir. İngiltere ve Fransa, karşılaşılabilecek anlaşmazlıklara, denetimlerinde bulunan Milletler Cemiyeti aracılığı ile çözüm arayışında olmuşlar ve bu bağlamda, Milletler Cemiyeti işlevini kısmen kaybetmiştir.

Giderek Güçlenen Almanya'nın Yayılımcı Siyaseti Tercih

Demokrasinin işlevini yerine getiremediği ve millî kurtuluş yolu olarak savaşın gerekli olduğu inancı gün geçtikçe kuvvetlenmiş, demokrasi harici unsurlar kısmen anlayışla karşılanıp onlara benzeme heves ve çabası ile diktatörler iktidara gelmeye başlamıştır. Seçimlerde 1933'te Almanya'da haksızlığa uğradıkları ve kendilerine yapılan kötülüğün acısını aynı derecede çıkarmak biçimindeki söylemleri ile Nasyonal Sosyalistler, İtalya'da yeni sömürge ve zaferlere ihtiyaç olduğu savı ile Mussolini iktidara gelmiştir.

Daha evvel amaçlarına ulaşamadığını düşünen İtalya, Alman Nasyonal Sosyalistleri ile birçok alanda işbirliğine girişmiş, Hitler ile ideoloji birlikteliğinde Anti-Komüntern Anlaşması imzalanmış ve insanlığı komünizme karşı koruma iddiası esas alınmıştır. Japonya da Uzak Doğu'da saldırgan ve yayılımcı bir tutum içine girmiştir. Almanya'da Nasyonal Sosyalist iktidar, içeride antisemitizm/Yahudi karşıtlığı, dışarda antikomünist politikaların öncülüğünü yapmıştır. Almanlar, Anti-Komünter Paktın hayata geçirilmesiyle Asya'da da zenginliklere yönelik askerî ve ekonomik politika geliştirmişlerdir. Daha önce de kısmen bahsedildiği gibi XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Almanya tarafından birçok yönden tetkike tâbi tutulan ve kendileri ile kesişim noktası, komünizm ve Rus karşıtlığı olan Müslüman Türk unsurlarından yararlanma yoluna gidilmiştir. Müslüman Türk unsurları, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda halifeliği uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti ile ittifak içinde olmasını bir inanma ve bağlanma aracı olarak da görmüşlerdir.

II. Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya taarruzu ve İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilanı ile başlamıştır. Almanya tarafından İtalya ve Japonya'nın da içinde bulunduğu mihver ittifakı kurulmuş, 1939'da Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzalanmış, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika'da harekâta girişilmiştir. 1940 yılı ortalarında Fransa ele geçirilmiş, muharebe İngiltere ile devam ederken Almanya

7 Melih Duman, "Almanya'nın Şark Meselesi'ne Bakışı Çerçevesinde Osmanlı Devleti ve Girit Meselesi (1896-1908)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 80, /Ekim 2018), s. 410.

8 Yaşar Özüçetin, "Türkçülük 1908-1923", *Türk Yurdu*, S.173, 2002, s.6-13.

mihver devletlerle birlikte 22 Haziran 1941 başlarında Sovyetler Birliği'ne, Japonya da Güneydoğu Asya ve Orta Pasifik'te ki Amerikan ve İngiliz topraklarının ve kolonilerinin birçoğuna saldırmıştır⁹. 1941 yılı başlarına kadar Almanya, Avrupa'nın önemli bir kısmını kontrolü altına almıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya propagandayı geniş anlamda kullanmıştır. Almanya'nın bu propagandası 1917'de Bolşevik idaresinin barış, hürriyet ve adalet gibi sözlerine inanan ancak, komünist diktatörlerin gerçek yüzünü katliamlara maruz kalmaya başladıkları 1922 yılı ile birlikte gören Rusya'daki Müslüman Türk unsurları nezdinde etkili olmuştur.

588-347 sayılı ve 16.12.1942 tarihli yazıya ek olarak 29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak raporlar gönderilmiş gönderilen ilk raporda Rusya Türkleri ve Kafkas milletleri hakkında Almanların belli başlı düşünce ve görüşleri ortaya konulmuştur.

1. Almanlarda Rusya'daki Türklere İlişkin İzlenimin Menfiden Müspete Dönüşü

Almanya'nın askerî planları kısa bir sürede Rusların mağlûbiyeti üzerine kurulu olması dolayısıyla başlangıçta Türk kökenli kavimler dikkate alınmamış, hatta kimi zaman aşağılanarak barbar olarak nitelendirilmiştir¹⁰.

Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine gönderilen ilk raporda özellikle, harekâtın Ukrayna'dan sonra Kırım'a intikal etmesiyle Alman ordusunun, ilk kez olarak burada yaşayan Türklerle doğrudan temas geldiği, Kırımlıların kitle halinde Alman ordusu safına geçerek, Ruslara karşı silahlanmalarının dikkati çektiği, Alman Türkologların uzun zamandan beri dava ettikleri tezin, yapılan eylemlerle karşılığını alamaya başladığı belirtilmiştir. Netice itibarıyla Hitler'in, Tatarların kendileri ile birlikte medeniyet düşmanına karşı savaştığını nutuklarından birinde resmen ifade ettiği, siyasî ve askerî mahfilde Rus ile Rus olmayan ve özellikle Türk unsurlar arasında farkın, göz önünde tutulmaya başlandığına değinilmiştir¹¹.

Raporda ayrıca, alınan esirlerin milliyet bakımından tasnife tâbi tutuldukları ve mensup oldukları ülkelere ve milletlere göre muhtelif kamplara ayrıldıklarına yer verilmiş, Rusyalı ve Kafkasyalı milletler arasında da en fazla güvenilen unsurun, Türkler ve Müslümanlar olduğu, yakınlığın ve önceliğin Türk unsurlarına gösterildiği ifade edilmiş, onları Gürcülerin,

9 ABD ve İngiltere'nin Japonya'ya savaş ilanı, mihver devletlerin ABD'ye savaş ilanını beraberinde getirmiştir. 1942'de Midway Muharebesi'nin kaybedilmesi ile birlikte Japonların ilerlemeleri durdurulmuş, Almanya ve İtalya, Kuzey Afrika'da müttefik güçleri ve Stalingrat'da Sovyetler Birliği tarafından yenilgiye uğratılmıştır. 1943'te mihver ittifakı, bütün cephelerde stratejik geri çekilmelere mecbur kalmış, 1944'te Fransa geri alınmış ve Sovyetler Birliği, Almanya'yı ele geçirmeye başlamıştır. 1944'ten itibaren Japonya Çin'den geri çekilmiş ve müttefikler tarafından stratejik Batı Pasifik adaları ele geçirilmiştir. 8 Mayıs 1945'te Almanya şartsız yenilgiyi kabul etmiş, Japonya ise 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya ve 9 Ağustos 1945'te de Nagazaki'ye ABD'nin attığı atom bombaları neticesi 15 Ağustos 1945'te teslim olmuş ve savaş sona ermiştir; Geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999; Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, C. 2, İmge Yayınevi, Ankara, 2016.

10 Almanya ancak, Rusya'da bulunan milletlerin önemini 1942 yılı ile birlikte anlamaya başlayacaktır; Latif Çelik, *II. Dünya Savaşı'nda Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"* Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s.84.

11 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (2).

Ermenilerin takip ettiği belirtilmiştir. Türk esirlerinin aktardıklarına atıfta bulunularak, hem de Rus ırkından olan esirlerin gruplar halinde silahlı Türk esirlerin kontrolü altında (7-8 Azerbaycanlı) 100-150 kadar Rus'u çalıştırıldıklarına vurgu yapılmıştır.

Bükreş Büyükelçiliği'nin Alman makamlarına dayanarak verdiği bilgiye göre, sayıları 20.000'i geçen Kırım gönüllülerinden başka Alman ordusu ile birlikte Türkistanlı ve Kafkasyalıdan oluşan lejyonların da savaştıkları, esirlerden oluşturulan bu lejyonlardan Türkistan Lejyonu sayısının 100.000'i bulduğu, ayrıca Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcü ve Ermeni lejyonlarının da oluşturulduğu, bu Kafkasyalı esirlerin toplam miktarının 100.000 olup, bunlardan ancak, 30.000'inin hali hazırda lejyon haline sokulduğu ve hayli zamandan beri muhtelif cephelerde savaştıkları dile getirilmiştir. Azerbaycanlılardan oluşturulan 5-6 piyade taburunun Kafkas Cephesi'ndeki muharebelere katıldıkları, bu lejyonlara millî bayraklar da verildiği, üniformalarının Alman üniforması olup, Avrupalı diğer lejyonlar da olduğu gibi her erin koluna millî renklerini ihtiva eden bir işaret de dikildiği anlatılmıştır. Doğu Bakanı Alfred Rosenberg¹² tarafından yayınlanan bir beyannamede bütün bu millî lejyonların Alman ordusu yanında Bolşeviklere karşı dövüştükleri, beğenilen bir lisanla kaydedildiği de ifade edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen askerî gelişmelere paralel olarak muharebenin de uzaması dolayısıyla, Alman mahfilinin siyasî düşüncelerinde dikkati çeken husus, Rusya'daki diğer milletlerle doğrudan doğruya temas sayesinde bu milletlerin meseleleri hakkında Alman siyasilerinin daha fazla bilgilendikleri ve dost ile düşmanı ayırt etmeye başladıkları şeklinde aktarılmıştır¹³. Bir taraftan esirlerden millî lejyonlar oluşturulurken diğer taraftan da bu milletleri temsil eden, ülkelerinden göç etmiş siyasilerle de temasa geçilmek suretiyle, Rus olmayan ülkelerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında kararlaştırılmış bir plan hazırlanması fikrinin, zihinleri meşgul etmeye başladığı söylenmiştir.

Raporda, bu konuda yapılan araştırmaların Türklüğün menfaatleri bakımından ilk ortaya çıkardığı neticeler şöyle sıralanmıştır; Rusya'daki Türkler komünizm tesirlerine diğer unsurlara oranla daha az kapılmışlardır. Kafkasyalı Türk ve Müslümanların %76-%80'i Bolşevizm etkisinden korunmuş bulunmaktadır. (Bu nispet Gürcülerde % 60, Ermenilerde % 40 olarak ifade edilmektedir). Rusya'daki Türklerden oluşturulan lejyonlar, cephelerde ve partizan mücadelelerinde liyakat ve kabiliyetlerini azamî derecede göstermektedirler¹⁴. Almanya, stratejileri istikametinde Rusya'daki milletler meselesine

12 Alfred Rosenberg, Baltık Almanlarından olup, öğrenimini kısmen Rusya'da yapmıştır. Nasyonal-Sosyalist Partisi'nin önemli ideologlarından olan ve Rusya'yı iyi bilen Rosenberg, Bolşevizm'in ilk günlerinde Rusya'da bulunmuş, bütün musibetlere bizzat şahit olmuş, dolayısıyla bu rejimin acımasız bir düşmanı olarak tanınmıştır. "Völkischer Beobachter" gazetesinin yöneticisidir. Uzun süre partinin dış işler şubesini idare etmiştir. İçinde bulunulan zaman diliminde Almanya'nın anti demokrat ve anti semist ideolojisini formüle eden o olmuştur. "Yirminci Asrın Efsanesi" adlı eseri ile tanınmıştır. Ancak, Rusya'daki milletler meselesinde ve özellikle oradaki Türklerin vaziyeti hakkında pek de bilgi sahibi görünmemektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (4); 12 Ocak 1893'te Reval'de doğan Alman siyasetçi Rosenberg, savaşın bitiminde Nürnberg mahkemelerinde savaş suçlusu olarak bulunmuş ve 16 Ekim 1946'da idam edilmiştir; Aybüke Güzay, "Alfred Rosenberg'in Görev Birliği ve Kırım'daki Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9 / 20, 2023, s. 629.

13 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (3).

14 Alman basınında Bolşeviklerin Kafkasyalı Türklerden oluşan askerî birlikleri, kendi ülkelerine yakın

ilişkin düzenlemeleri bir araya getirip, tertip etmeyi düşünmüştür.

2. Almanya'da Rusya'daki Milletlere İlişkin Organizasyonlar ve Bu Organizasyonların Görev Tanımları

2.1. Doğu Bakanlığı

Raporda, görevi, Sovyetler Birliği'nden işgal edilen arazinin siyasî ve ticarî teşkilatlarını düzene koymak olan Doğu Bakanlığı, oldukça önemli gösterilmiştir. Bu bakanlığın başında partinin önemli bir ismi olan Rosenberg'in bulunduğu, onun, etrafına toplamış olduğu Baltık Almanlarının genellikle Rusya meselelerine özellikle, milliyet meselelerine Çarlık devrindeki gibi yaklaştıkları üzerinde durulmuştur. Bununla beraber bu bakanlıkta milliyet meselelerini ve özellikle Türklerin meselelerini bilen Prof. Gerhard Von Mende gibi bazı önemli şahsiyetlerin de mevcut olduğu, Türkolog olan ve şubesinde Türkistan ile Kafkasya işleri görülen Mende'nin Türklerin davalarına karşı iyi niyetler besleyen fikirleri ile meselenin arzu edilen bir istikamet alması için çalıştığına dikkat çekilmiştir.

Raporda, Doğu Bakanlığı'nda başlangıçtaki görüşün Rus olmayan millî muhacirler de Beyaz Rus muhacirleri gibi kendi ülkelerinden ve halklarından fikren ayrılmış ve sağlıklarını yitirmiş kabul edildiği için ülke dışına göç etmiş olan siyasilerle kesinlikle işbirliği etmemek merkezinde olduğu, ancak sonraki görüşün, çeyrek asırlık Bolşevik icraatı neticesi bu ülkelerde ne dereceye kadar sağlam unsurlar bulunabileceğinin de şüpheli görülmesi dolayısıyla vaziyetin, mahallinde tetkik edilmeden önce gelecek için hiçbir idare tarzını planlamanın mümkün olmayacağı şekline dönüştüğü ifade edilmiştir. Bu esaslar üzerine harekete geçen Doğu Bakanlığı'nın, ülkeden göç etmiş olanlardan millî temsilci geçinen grup ve şahsiyetleri eski zihniyetlerin davacıları diye bir tarafa attığı ve kendine bağlı kalabilecek, geçmişi olmayan gençleri etrafına toplayıp da kendi memurlarına yardımcı bir kadro hazırlamak yöntemini tercih ettiği, bakanlığa mensup birer aracılık eden kurucu vücuda getirildiği, aracılık eden bu kurucuların vazifelerinin bakanlıkla iş birliğine hazır yerliler kadrosu hazırlamak olduğu anlatılmıştır¹⁵.

Doğu Bakanlığı'na mensup yetkili memurlardan edinilen bilgilere göre raporda Kafkasya, Ukrayna'dan farklı değerlendirilmekte, Kafkasya'nın coğrafî durumunun gerektirdiği özellik gibi, halkının da ırk, milliyet, din ve gelenek bakımından Rusya'dan tamamıyla ayrı bir varlığa sahip olduğunun anlaşıldığı ve bu sebeple kendine özgü idarî bir özellik olacağının tabii görüldüğü, ancak bu özelliğin niteliğinin henüz açık bir şekilde

yerlerde kullanmaktan çekindikleri belirtilmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (4).

15 Doğu Bakanlığı'nın Doğu'daki işgal ülkelerinde tatbik ettiği idare sisteminin iki tip olduğu, bunlardan Ukrayna tipi olan ilkinde; millî Ukrayna idaresini hatırlatacak bir şeyin mevcut olmadığı, Ukrayna'nın arazi bütünlüğüne de riayet edilmediği, kilise serbestliği, mahalli polis teşkilatı yerli halktan oluşturulmuşsa da idarenin tamamıyla Almanların elinde olduğu, ülkenin, Doğu Bakanlığı'ndan tayin olunan memurlar tarafından idare olunduğu ve ilkokullarda da öğrenimin Ukraynaca olduğu belirtilmiştir. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (5); İdare sisteminin Ostland tipi olan ikincisi de Letonya, Litvanya ve Estonya'yı içine alan Baltık ülkeleri olup, burada kültür (din ve eğitim), posta ve telgraf, milis teşkilatının idare hakkı yerli halka bırakıldığı, bu işlerin başına büyük rütbeli birer yerli müdür tayin olunduğu, bu müdürlükler de Genel Alman Valisine tâbi olup, memurlarının da yerlilerden tercih edildiği dile getirilmiştir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (6).

tespit olunamadığı ve Genel Kafkas Valisi Schekidanz ile muavinlerinin ve büyük memur kadrolarının tayin edilmiş oldukları aktarılmıştır.

2.2. Dışişleri Bakanlığı

Raporda, Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya'daki milletler meselesi hakkındaki görüşü farklı olup, Dışişleri Bakanlığı tarafından savaşın ikinci baharında askerî harekâtın Kafkasya'yı amaçladığının dikkate alındığı, Ukrayna tecrübesinden edinilen derslerden ve Kırım Türklerinin gösterdikleri dostluk davranışından esinlenmiş olarak, Kafkasya'da Almanya'ya karşı bir sempati ve dostluk havası yaratılmak istendiği ve bu amaçla istihbari faaliyetlerin başlatıldığı belirtilmiştir. Dışişleri Bakanlığı üyelerinden eski Moskova Sefiri Graf Von Schulenberg'in girişimleri neticesi Kafkas milletlerinin tanınmış siyasî adamlarının resmî surette Berlin'e davet edildiği, Kafkasya'ya girecek olan Alman ordusunun Kafkasyalılar tarafından dostane bir şekilde karşılanmaları için ne yapılmak lazım geldiği hakkında kendileri ile istişare olunduğu, Kafkasyalı temsilcilerin kendi düşünce ve arzularını birer muhtıra halinde takdim ettikleri, muhtıralarda Kafkas milletlerinin millî hâkimiyet ve bağımsızlıklarının hemen tanınması gerektiğinin ileri sürüldüğü ve bunun faydalarının anlatıldığı belirtilmiştir. Muhtıralarında millî bağımsızlık ve hâkimiyetlerinin yeniden canlanmasını isteyen Kafkasyalıların aynı zamanda Kafkasya konfederasyonunun oluşumuna dahi taraftar olduklarını ve Almanya ile sıkı bir işbirliği ile gelecekteki Avrupa düzenine girmeye de hazır bulduklarını beyan ettikleri anlatılmıştır¹⁶. Bunun üzerine fiilen Berlin'de faaliyet icra eden Hint veya Arap Komitesi türünden Kafkas milletlerine ait de birer komitanin oluşumu projesinin meydana geldiği ifade edilmiştir.

Dışişleri Bakanlığı'nın bu girişiminin, Doğu Bakanlığı tarafından kendi yetkisi dâhilinde görülmemesi dolayısıyla Hitlere aksettiği Hitler'in bunu düşünüp halledecek durumda bulunmadığını ileri sürerek Kafkasya işleri çözümünün Doğu Bakanlığı'nın yetkisi dâhilinde olduğuna hükmedildiği belirtilmiştir. Ancak, buna rağmen Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkistan meselesi gibi Kafkasya meselesinin de Almanya'nın yüksek menfaatleri bakımından uluslararası bir mesele şeklinde çözümünün mecburi olduğu kanaatini muhafaza ettiği ve Kafkasyalılara, karamsar ve ümitsiz olmayarak direnç göstermeleri tavsiyesinde bulunduğu üzerinde durulmuştur.

2.3. Savunma Bakanlığı

Raporda, yukarıda bahsi geçen lejyon teşkilatlarının Dışişleri Bakanlığı'nda görüldüğü gerekçesiyle Savunma Bakanlığı'nın da Dışişleri Bakanlığı'nın tezine eğilimli olduğu, Savunma Bakanlığı'nın lejyonlar için çıkarılan propaganda gazetelerinde millî bağımsızlıklardan bahsedilmesini hoş gördüğü, askerî harekâtın başarıyla ilerlemesi için milliyet meselesinde siyasî açık ve müspet bir ilkenin gerekliliğine ve faydasına inandığı belirtilmiştir.

2.4. Propaganda Bakanlığı

Raporda, propaganda Bakanlığı'nın meseleye bildirim ve propaganda cephesinden yaklaşarak, Rusya'daki mahkûm milletlere hitap eden bir radyo servisi tesis ettiği, bu servisler etrafında millî propaganda teşkilatları vücuda getirdiği ve kendine özgü belirli bir

yöntem takip ettiği söylenmiştir.

2.5. Partiye Mensup SS Teşkilatı

Raporda, SS Teşkilatı¹⁷ tarafından Almanya himayesi altında millî, belirli bir idareye sahip olacak Kafkasya halkı ile aracısız temasa gelmek üzere davet edilen Kafkasyalıların kendi askerî birlikleri ile halk arasında vasıta olarak kullanılmak üzere cepheye götürüldüğü dile getirilmiştir¹⁸.

Yukarıda bahsi geçen kurumlar arasında metot ve görüş farklarının mevcut olup, bu farklılıkların bazen rekabet, bazen de mücadele halini bile aldığı, herkesin ve her kurumun devletin bu mesele hakkında alacağı son karar üzerinde bir şekilde etkili olmaya çalıştığı üzerinde durulmuştur. Bütün bunlarla beraber Rusya'dan alınan ülkeler meselesinin zaman geçtikçe gelişim gösterdiği ve savaş uzadıkça Almanların Rusya'daki milliyetler meselelerini anlamalarının daha lehte bir şekil aldığına işaret edilmiştir. Bir taraftan Türk unsurlar ile gerçekleşen aracı olmaksızın temaslar, diğer taraftan da savaşın beklenenden fazla uzaması neticesinde millî hak ve davaların tanınmasının Almanya'nın siyasetinde müspet gelişmelere kavuşacağına yönelik ümidi artırdığı belirtilmiştir¹⁹.

3. Rusya'daki Türklerin ve Kafkasyalı Milletlerin Almanya'daki Siyasî Faaliyetleri

3.1. Türkler

Raporda, ülkelerinden göç etmiş olanların kalabalıkları ve siyasî faaliyetleri bakımından Berlin'de ki Rusya Türklerinin ve özellikle Kafkasyalı Türk ve Müslümanların, komşuları Ermeniler ve Gürcülere oranla durumlarının oldukça zayıf olduğu, 1939 savaşı öncesi Berlin'de Azerbaycan, Türkistan ve Edil-Ural (Kazan) adına yayın ve faaliyette bulunan bazı zümrelerin bulunduğu, savaşın arifesinde Ruslarla Almanlar arasında gerçekleşen anlaşma üzerine bu yayının durduğu, Türkistanlılar ile Edil-Uralılardan bu yayın işi ile meşgul olanların da Berlin'i terk edip gittikleri belirtilmiştir. Ancak, eskiden beri burada yaşayan Azerbaycanlılardan yayın işlerine bakan Hilal Münşi ve birkaç kişi de kendi işleri ile meşgul olmak üzere Berlin'de kaldıkları, gerek önceleri yapılan Türkçe ve Almanca yayının ve gerek daha sonra memuriyetleri vs. özel durumları sebebiyle Berlin'de kalmış bulunan Rusyalı Türklerin, davalarına sahip çıktıkları, millî davayı Alman mahfiline kısmen tanıttırabildiklerine vurgu yapılmıştır. Öte yandan Rusya'daki Türklerden Azerbaycanlılar, Kuzey Kafkasyalılar, Kırımîliler, Türkistanlılar ve Kazanlıların Berlin'de birbirinden bağımsız olarak siyasî faaliyette buldukları üzerinde durulmuştur.

17 Bu teşkilat, Nazi Almanya'sında ve daha sonra Alman işgali altındaki Avrupa'da önemli güvenlik, gözetim ve terör kuruluşu idi; Coşkun Kumru, *Hitler Almanya'sının Türkistan Politikası*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021, s.65.

18 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (7).

19 Bütün bu organizasyonların dışında Rusya'daki Türkler ve özellikle Kafkasya meselesi üzerinde müspet ve lehte etki eden önemli bir unsur olarak Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen olduğu dile getirilir. Elçi, bu meseleleri aracısız ve bizzat Hitler ile görüşmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (8).

3.1.1. Azerbaycanlılar

Azerbaycan davasını Müsavat Fırkası etrafında toplanmış kişilerin destekledikleri, Türkçe ve Almanca olarak gerçekleşen aralıksız yayın sayesinde bu grubun Almanya’da kendine özgü belirli bir itibar temin ettiği ifade edilmiştir.

Alman Dışişleri Bakanlığı’nın davetinden yararlanarak, Berlin’e gelen Azerbaycan temsilcileri Mehmed Emin Resulzade, Mustafa Vekilli, Mir Yakup, Mir Mehdi ve Husrev Bey Sultanzade’nin aradaki mevcut bireysel ve grupsal her türlü tartışma ve muhalefetleri bertaraf ederek, millî tek bir cephe halinde hareketi temin ettikleri, temasa geldikleri bütün Alman makamlarına karşı bir tek siyasî amaç güttüklerini gösterdikleri dile getirilmiştir. Sadece Berlin’dekiler değil Türkiye’deki muhtelif şahısların ve grupların dahi kendileri ile temasa gelen ilgili Alman temsilcilerine karşı Berlin’de Azerbaycan davasını formüle eden temsilcilerin savundukları aynı tezleri savundukları söylenmiştir. Netice itibarıyla Almanların, ülkeden göç etmiş bulunan Azerbaycanlıların siyaseten birleşik ve sağlam olduklarını, hepsinin bir ağızdan millî hâkimiyet ve bağımsızlık isteyerek bu hususta Müsavat Fırkası’nın lideri Resulzade gibi düşündüklerini tespit ettiklerini ve özel görüşleri ile de doğruladıkları ifade edilmiştir²⁰.

Raporda, Azerbaycanlılar adına Resulzade Mehmed Emin Bey tarafından Alman Dışişleri Bakanlığı’na bir muhtıra takdim edildiği belirtilmiş ve bu muhtıranın muhtevasına ilişkin ifade edilenler şunlar olmuştur;

Türk halkı ile meskûn bulunan Azerbaycan, hep millî bir varlık olarak ve bağımsız yaşamış, Türk ve İslam dünyasında kendine özgü kültürel bir yere sahip olmuştur; Rus istilasına ve Çarlığın Ruslaştırma siyasetine rağmen millî varlığını muhafaza ederek Türk kalmış ve 1918’de Çarlığın çökmesi üzerine istiklalini ilan ederek millî bir cumhuriyet hükûmeti oluşturmuştur; İki yıl bağımsız olarak yaşayan bu cumhuriyeti çağdaş ve medenî bir devlet şeklinde kurulmuş ve devletler tarafından bağımsızlığı tanınmış iken Bolşevikler tarafından üstün kuvvetlerle istila edilerek Sovyetleştirilmiştir. Azerbaycan halkı, bu taarruza karşı silahlı olarak karşılık vermiş, kanlı isyanlar ve ayaklanmalar aylarca devam ve her türlü vasıtalarla Bolşevik istilasına karşı gelerek, milli bağımsızlık ve hâkimiyetine sadık kaldığını ispat etmiştir; Azerbaycan milleti, ülkeden göç etmiş bulunan siyasî temsilcileri vasıtasıyla zorla elinden alınmış hakkının iadesini daima talep etmiş ve Bolşevik Rus istilasını sürekli protesto etmiştir; Azerbaycanlılar giriştikleri mücadelede kendi kurtuluşlarını Bolşevik rejimin çökmesinden beklemiş ve bu çöküşün çıkacak bir savaş neticesinde gerçekleşeceğini ümit etmiştir²¹. Rusya’daki bütün Türk unsurları gibi Azerbaycanlılar da Rusya’yı yıkacak yegâne devletin Avrupa’da Almanya olduğunu düşünmüşler ve bunun için de onu daima tabii bir müttefik olarak görmüşlerdir; Doğu Cephesi’nde cereyan eden muharebelerde Azerbaycan’ın siyasî geleceğinin de belirlenecek olması münasebetiyle bu büyük mücadelenin Almanya lehinde neticelenmesini candan isteyen Azerbaycanlılar Kafkasya’ya giderek muzaffer Alman ordusunun kendilerine kaybettikleri bağımsızlıklarını geri almak imkânını da ümit ediyorlar; Azerbaycanlılar millî hâkimiyetlerini yeni baştan kurmak işinde Almanya’nın askerî ve idarî yardımına muhtaç

20 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (9).

21 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (10).

olacaklardır. Almanya ile sıkı bir surette iş birliği edecekler, konfederatif bağlarla bağlı olacakları diğer Kafkas cumhuriyetleri ile birlikte siyasî bir bütün olarak gelecekteki Avrupa düzenine girmeyi talep edeceklerdir; Alman Devleti'nin Azerbaycanlıların bu isteklerini dikkate alarak Azerbaycan bağımsızlık davasını iyi karşıladığını ilan etmesini bekleyen Azerbaycan halkı, bu beklentisini görürse kurtarıcı Alman ordusunun ve büyük Alman milletinin Führeri Adolf Hitler'in adını bütün tarihte minnet ve şükranla yâd edecektir²².

Ancak, raporda, Doğu Bakanlığı'nın, Dışişleri Bakanlığı'nın davet ve teşviki üzerine oluşturulan millî komitayı da genel heyeti ile kabul edemeyeceğini bildirdiği ve kendi bakanlığına bağlı bir değerlendirme heyeti vücuda getirmek niyetinde olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. Buna karşılık, Doğu Bakanlığı'nın bu tasarımı Azerbaycanlılar tarafından olduğu gibi bütün Kafkasyalılar tarafından da ret olunduğu, millî davayı temsil eden hiçbir Azeri'nin bakanlığa bağlı bir müsteşar mevkiine giremeyeceği ve bu teklifin kesinlikle tatmin etmediğinin bakanlığa beyan edildiği dile getirilmiştir²³.

Oluşturulmuş olan Millî Azerbaycan Komitesi yukarıda bağlılık programının genel Alman siyasetince ileride kavuşulacağını kabul olunacağı ümidi ile ve kendisine özgü millî ve siyasî simasını muhafaza etmek şartıyla genel düşmana karşı şimdiden Almanya Hükûmeti ile birlikte çalışabileceğini beyan ettiğini belirtmiş ve bu iş birliğinin tasarısı Doğu Bakanlığı üyelerine şu şekilde bildirilmiştir;

Mücadele esnasında ve ileride ülkenin Alman askerî işgali altında bulunduğu müddetçe ülkede millî, siyasî ve idarî yeni bir durum ortaya çıkıncaya kadar Millî Azerbaycan Komitesi millî bir temsil heyeti sıfatıyla Kafkasya işleri ile ilgili bütün Alman makamlarına ve özellikle Doğu Bakanlığı'na tavsiyelerde bulunur; Bu vazifesini iyi bir şekilde ve başarıyla icra edebilmek için Millî Azerbaycan Komitesi'nin Berlin'de bir büroya ve belirli bir kadroya sahip iş arkadaşlarına ve Azerbaycan davası ile Alman-Azerbaycan iş birliğini destekleyecek Türkçe ve Almanca yayına ihtiyacı vardır; Muhacir bir vaziyette ve memleket haricinde bulunduğu için çalışma masraflarını temin bakımından dost Almanya'nın yardımını bekler. Bu yardımın da sonradan Almanya ile yapılacak bir anlaşma suretiyle takviye edilecek bir kredi şeklinde olmasını temenni eder.

Azerbaycan Komitesi adına yapılan bu teklifin 20 Ekim'de Doğu Bakanlığı tarafından resmen kabul edildiği ve durumun bakan yardımcısı tarafından kabul olunan komite reisine bildirildiği dile getirilmiştir²⁴.

22 Resulzade Mehmed Emin Bey'in başkanlığında oluşturulan Millî Azerbaycan Komitesi'nin da programı olan bu muhtıra, yüksek Alman makamı nezdinde müdafaası bakanlık üyeleri tarafından vaat olmuştur ise de bütün mesele yetkinlik noktasında Dışişleri Bakanlığı'ndan Doğu Bakanlığı'na intikal edince bu programın henüz kabul edilemeyeceği beyan olunmuştur, Azerbaycan adın verilen bu muhtıradan başka bir de Azerbaycan'ı temsilen Resulzade Mehmed Emin, Ermenistan adına Papazyan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya adına Sait Şamil tarafından imzalanan ortak bir muhtıra daha verilmiştir ki bu muhtıra, aşağı yukarı Azerbaycan muhtırasındaki esas siyasî tezleri ihtiva etmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (11).

23 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (11).

24 Oluşturulan bu komitaya sonradan Mahmut Zade, Mirza Bala ile Paris'te ikamet eden Azerilerden Abbas Atamalı beyler de davet edilmişlerdir. Azerbaycan Komitesi, Azerbaycan'dan göç edenleri temsil eder bir mahiyette olup, program itibarıyla bütün Azerbaycanlıları tatmin etmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 1389761 (13); Berlin'de temas edilen Azerbaycanlı lejyonlar ile

muhtelif üsera karargâhlarında bulunan Azerbaycanlı gençlerden alınan bilgiler ve edinilen intibalar şu şekilde olmuştur; Çeyrek asırlık Bolşevik tatbikatı ve icraatına rağmen Türkler ruhen milliyet hislerini kaybetmemişlerdir. Türklerin %75' inin Bolşevizm etkisinden tamamen korunmuş olduğu Almanlar tarafından tespit edilmiştir; Kendileri ile temas edilen ve durumları incelenen esirler, 22-24 yaşında bulunan gençlerden ibarettir. İçlerinde öğretmenler, yazarlar, doktorlar ve mühendisler de vardır. Üsera karargâhındakilerinin hepsi istisnasız okuma yazma bilirler. Orta ve yükseköğrenim görmüş olanları öz bir Türkçe ile konuşmaktadırlar; Alman propagandasının milletlere yönelik hitaplarında özellikle, dinî hislere müracaat etmelerini, millî ve kültürel meselelerde ise pek yüzeysel davranmalarını esirler tenkit etmektedirler. Dinî konulardan ziyade Azerbaycan'ı millî ve kültür meselelerinin ilgilendirdiğini söylemektedirler; Genç esirler içerisinde namaz kılan yok gibidir. Fakat hepsi Azerbaycan klasiklerini bilir ve ezberden Türkçe şiirler okurlar; Bolşevizm'in iktisadî sisteminden köylerde tatbik olunan kolhoz usulünden ve bilhassa terör rejiminden şikâyetçidirler. Millî kültür sahasındaki ilerlemeyi ise takdir ediyorlar. Azerbaycan tiyatrosunun edebiyat ve musikisinin yeni ürünlerinden heyecanla ve iftiharla bahsediyorlar. Azerbaycan kültürünün geçmişine gösterilen hürmet ve itinaı da teslim ediyorlar. Yalnız bunlardan dolayı Bolşevizm'e minnettar bir hisle bağlı değildirlere. Onlara göre Bolşevizm yeni olarak kolhoz sistemi ile SSCB istihbarat ve güvenlik teşkilatı olan Çeka Terörü'nden başka bir şey getirmemiştir. Kültür sahasındaki yükseliş ise zamanın gereği olmuş ve tamamen milletin kendi benliğinden doğmuştur. Başka bir rejimde millî bir idare altında bu yükseliş daha müspet ve verimli olabilirdi; Esirler, Türk kültürünün bir taraftan Ruslaştırılmaya çalışıldığını da biliyor ve bundan nefretle bahsediyorlar. Son yıllarda alfabenin Ruslaştırılmasına işaret eden bir öğretmen "dilimize divan tutular" diyordu. Millî kültüre hizmet edenlerin maruz kaldıkları sürgün ve mezalimden büyük bir üzüntüyle bahsediyorlar. 1937-1938 yıllarında kıymetli ne kadar Türk edip, yazar ve aydını varsa Ruslar tarafından haksızlığa uğratılmış, hepsi idam olunmuştur; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (18); 1938'de Rus harfleri tatbik olunduğu zaman Rusya'ya sadık kalan yerli komünistlerden bile birçoğu muhalefete geçmiş, neticede bunlar da yok edilmişlerdir. Fertlerinden bir iki kişiyi kaybetmeyen tek bir Azerî ailesi yoktur. 1937'ye kadar rejim aleyhinde çalışan gizli teşkilatların faaliyetleri hissediliyormuş, fakat bu tarihten sonra her türlü muhalefet ve karşı propaganda unsurları tamamen ortadan kaldırılmış. Esirler, Bolşevizm rejimine karşı duydukları kinden dolayı oluşturulan lejyonlara gönüllü olarak yazılıyorlar. Azerbaycan lejyonlarına özgü gazete çıkarmak söz konusu olunca bu gençler, Rus harflerini nefretle atarak, Latin harfleri ile yayına başlamışlardır. Fakat Alman Hükümeti'nin hareket tarzı bu gönüllüleri tatmin etmemektedir. Eski millî Azerbaycan yayınına ve Müsavat Fırkası tarafından basılmış eserlerden ellerine geçenleri isteyerek okuyor ve kendi duygularının bu yayında ifade edilmiş olduğunu söylüyorlar. Bütün kinleri Rusya istilasına yöneltmiştir. Kafkasyalı komşularına karşı ise bir dayanışma hissi ile bağlıdırlar. Kendilerine geleceğe ait düşüncelerden bahsedilirken Kafkasyalıların bir arada yaşamaları gereği hakkındaki fikirleri daha ziyade destekliyorlar. Tanık olanların söyledikleri doğrultusunda Kafkasyalı esirler arasında millî farkı gözetmeyen iyi bir münasebet mevcuttur. Türkiye hakkındaki düşünceleri de dikkate değerdir. Genel olarak bu çok acıklı zamanlarda kardeş Türkiye'nin Kızılay vasıtasıyla olsun kendileri için bir ilgi göstermemiş olmasından üzgündürlere. Bu hususta arada sırada bazı sitemler işitilir. Fakat ciddi düşünebilen ve siyasî vaziyetten anlayabilenleri Türkiye'nin bir devlet olarak tuttuğu tarafsızlık siyasetinin manasını anlayacak derecede olgunluk gösteriyorlar. Genç ve aydın bir Azerî'nin düşündüğüne göre en yüksek teknik ve ağır sanayi kuvvetlerine dayalı olan bu devler savaşı içerisine Türkiye'nin girmesi, onu kısa bir zamanda perişan edebilirdi. Mümkün olduğu kadar savaş dışında kalır ve vaziyetini nihayete kadar muhafaza edebilirse o zaman bütün kuvveti ile ayakta kalan Türkiye kendileri için de faydalı olabilir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (19).; Bolşevizm'in korkunç baskısı altında kalan Türkler, bir taraftan kaybetmişlerse de diğer taraftan kazanmışlardır. Bugün Azerbaycan'da tamamen okuryazar ve disiplinle çalışmaya alışmış bir nesil vardır. Bu büyük bir kazançtır. Esirler eskiden beri Berlin'de yaşayan ve bugün kendileri ile beraber çalışan Azerilerin çalışma tarzlarını beğenmiyorlar. Onları rahata alışmış tembel görüyorlar ve çıkarttıkları işi az buluyorlar. Bu nesil, kendine göre bazı millî kültür malzemesini de muhafaza etmiştir. Bugün yapılacak iş bir taraftan bu malzemeyi takviye ederek, onları milliyetçilik ışıkları ile aydınlatmak, diğer taraftan kendilerini Bolşevizm tortularından tamamen temizlemektir. Esirler ile ülkeden göç etmiş olan idealist kadro arasında ideolojik münasebet kurulması zor bir iş değildir. Milliyet fikri Azerbaycan kaygısı bunları birleştirmektedir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (20).

3.1.2. Kuzey Kafkasyalılar

Raporda, Kuzey Kafkasyalıların nispeten daha zayıf oldukları, ancak işgal altında bulunan muhtelif Avrupa ülkelerinden Berlin'e birçok Kuzey Kafkasyalının toplandığı söylenmiştir. Kuzey Kafkasyalıların savaştan önce Berlin'de Kuzey Kafkasya grubu Maydar yanlıları tarafından temsil olduğu, bu grubun Kuzey Kafkasya davasından ziyade bütün Kafkasya davası ile meşgul olduğu ve bu meşguliyetin komşuların işlerine müdahale mahiyetinde menfi bir şekil aldığı ifade edilerek, Maydar'ın muhtelif Avrupa lisanlarında yapılan yayını ile Gürcülerde jordanyacıları, Ermenilerde daşnakunyucuları, Azerilerde de müsavatçıları itibardan düşürmeye çalıştığı, neticede kendisinin itibardan düşerek, Kuzey Kafkasya Cephesi'nin zayıf ve şekillenmemiş bir manzarası olduğu üzerinde durulmuştur.

Alman orduları, Kuzey Kafkasya'yı işgal etmekte iken Kuzey Kafkasyalı tanınmış siyasî şahsiyetlerin kendi aralarında anlaşarak bir teklik vücuda getirip bir birlik halinde taleplerde bulunamamış oldukları, bu sebeple işlerinden daha az tanınmış ikinci derecede bir şahsiyetin çıkararak, millî birlik halinde bir komita teşkil etmesinin beklendiği söylenerek, genellikle Kuzey Kafkasyalıların da Kafkasya konfederasyonu tezini kabul ettikleri belirtilmiştir.

3.1.2.1. Kırımlılar

Berlin'de Kırım işlerini takip etmek üzere Cafer Seyit Ahmet Bey' in mesai arkadaşlarından bir iki gencin mevcut olduğu, Kırım'da da Kırım Komitesi'nin olduğu, bu komitanın Kırımlıların millî kültür işleri ile meşgul olup "Azad Kırım" adında bir gazete çıkardığı, başlangıçta Rus harfleri ile çıkmaya başlayan bu gazetenin Latin harfleri ile yayın yaptığı belirtilmiştir²⁵. Kırım'ın alacağı siyasî şekil ve vaziyet de ayrı bir mesele olup, Kırımlıların Kırım'ın Ukrayna'ya verilmemesi için çaba sarf ettikleri, bunda başarılı olacaklarının da çok muhtemel olduğu, ancak, Kırım'ın Türklük/Tatarlık bakımından azınlıkta olduğunun da Almanlar tarafından ileri sürüldüğü dile getirilmiştir. Siyasi şekil ve vaziyet içinde Kırım Yarımadası'nın da içinde olacağı bir vilayetin oluşturulacağı söz konusu olduğu, dolayısıyla Kırımlıların kültürel varlık ve muhtariyetlerinin temin edilmesinin Kırım meselesinin muhtemel çözüm şekillerinden biri olacağına dikkat çekilmiştir.

3.1.2.2. Türkistanlılar

Raporda, Türkistan işlerinin Veli Kayyum Han adında öğrenimini Berlin'de yapmış bir genç tarafından idare edildiği, Kayyum Han'ın bütün Alman makamları nezdinde bir itibara sahip olduğu, Ancak onun, Türkiye'de bulunan bazı Türkistanlılarla daha henüz iş birliği imkânlarını bulmadığı ve daha ziyade Türkistanlı esirlerden ayırdığı gençlerle çalıştığı belirtilmiştir.

Türkistan lejyonları için çıkarılan mecmuada Türkistan'ın bağımsızlığı fikrinin açıkça desteklendiği, son zamanlarda Kayyum Han'ın başkanlığında bir Türkistan Komitesi'nin oluşumunun gündemde olduğu, Türkistan meselesinin objektif olarak daha müspet bir durumda olup, Türkistan'ın bağımsızlığının söz konusu olduğu aktarılmıştır. Söylentilere göre mevcudu 100. 000'i aşmış olan Türkistan lejyonunun bir kolordu halinde

teşkilatlandırılarak müttefik ordu sayılacağı projesinin Alman makamları ile görüşüldüğü belirtilmiştir.

3.1.2.3. Kazanlılar

Rusya'daki Türk illerinden Kazan Tatarları adına Berlin'de radyo yayını yapan birkaç kişinin bulunduğu, ayrıca, Kazanlı Tatar lejyonlarının da oluştuğu, bunlar için de Türkistan ve Azerbaycan lejyonlarında olduğu gibi özel gazete tesisinin bulunduğu ifade edilmiştir²⁶.

3.2.Kafkasyalı Diğer Milletler

3.2.1.Ermeniler

Raporda, Ermeni davasının Berlin'de Daşnakunyon teşkilatına mensup kişiler tarafından temsil olunduğu, Ermeni kolonisinin siyasî bakımdan toplu ve birleşik bir manzara arz ettiği belirtilmiş, Daşnakunyon Partisi'ne rakip olacak başka ciddi bir oluşumun olmadığı üzerinde durulmuştur. Londra ve Paris'te olduğu gibi Berlin'de de sosyal kurumlar vasıtasıyla kendi millî davalarını kuvvetli bir şekilde desteklemeye geldikleri, Berlin'de 100 yıllık bir Ermeni Enstitüsü'nün ve yıllardan beri faaliyet icra eden bir de Ermeni-Alman Dostluk Cemiyeti'nin mevcut olduğu, ayrıca Almanlarla özel ve resmî şekillerde temaslarda bulunan birçok Ermeni ilim, sanat ve ticaret insanlarının bulunduğu anlatılmıştır.

Ermeni Millî Komitesi'nin oluştuğu ve bu komite da millî davaları hakkında Alman Hükûmeti'nden taleplerde buldukları, bu komite reisinin sabık Osmanlı mebuslarından Papazyan olduğu, konfederasyon fikrine taraftar oldukları belirtilmiştir. Fakat, ülkelerinden göç etmiş bulunan Ermenilerin bir kısmının da Mısır'da İngilizlerin nezdinde bulunduğundan Almanların Ermenilere fazla güvenmedikleri ve Ermeni davası hakkında daha tedbirli ve çekingen davrandıkları ve onların bir ayağı İngilizlerde diğer ayağı Almanlarda her iki ihtimale göre de kendilerini hazırladıkları nakledilmiştir. Ermenilerin Türkiye'ye karşı dost bir hareket hattı tutmuşa benzedikleri, Almanlar tarafından kendilerine Türkiye'ye ait hiçbir talepte bulunmamalarının da hatırlatılmış olduğunun söylendiği dile getirilmiştir.

3.2.2.Gürcüler

Rapora göre Millî Gürcü davasını bugüne kadar temsil etmiş olan eski Millî Gürcistan Hükûmeti'nin başındaki Sosyalist Jordanya Partisidir. Bu parti, Hitler Almanya'sında rakiplerine nazaran daha zayıf kalmış, Jordanyacıların muhalifi olan Gürcü nasyonalistleri Berlin'de çoğunluğu oluşturmuşlardır. Ancak, bu nasyonalistler de kendi aralarında birlik olmayıp muhtelif gruplara ayrılmışlardır. Dolayısıyla, muhtelif manalarla da olsa millî Gürcü davasını yürütmektedirler. Berlin'de kalabalık bir koloni teşkilatları da bulunmaktadır. Karakterleri icabı her tarafa sokulan girgin insanlardır. Bu suretle Gürcü davasını değerli kılmakta ve hatta abartılı bir şekilde Kafkasya'nın Gürcistan demek olduğu fikrini kamuoyuna telkin etmektedirler²⁷.

Berlin'de kalabalık Gürcü kolonisi arasında Almanya'da öğrenim görmüş Alman tabiiyetine geçmiş olanlar da mevcuttur. Alman tabiiyetine geçen Gürcü profesörü olan Nicuradze Nasyonal-Sosyalist Partisi'ne de girerek, Doğu Bakanı Rosenberg'in güvenini

26 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (14).

27 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (15).

kazanmış ve bu bakanlıkta Kafkasya meseleleri üzerine etki edecek derecede dolaylı nüfuz sahibi olmuştur.

Raporda, geçen büyük savaşta Almanya'nın Gürcistan'ı tanıdığı, hatta müttefiki Türkiye'ye karşı müdafaa bile ettiği, Gürcistan'ın Almanya ile bir ittifaka sahip olup, Berlin'de sefiri bulunduğu, bu sefirin son zamanlara kadar Berlin'de Almanlar tarafından kurulmuş bulunan "Kafkasya Mutemetliği" nin başında olduğuna dikkat çekilmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan komitaları gibi aynı şekilde yeni bir de Gürcistan Komitesi'nin Berlin'de oluşturulduğu, bu komitaya Profesör Seretelli'nin başkanlık ettiği, onların da bir beyanname ile isteklerini Alman Hükûmeti'ne bildirdikleri, Gürcistan Komitesi'nin Almanların arzu ve işaretleri ile bu beyannamelerinde bağımsızlık istediklerini, dolaylı olarak "20 seneden beri komünist rejim ve idaresine karşı yapılan mücadele ruhu ile ve gayreti ilevs...." şeklinde kapalı beyan ettikleri ve dolayısıyla Almanların bu durumdan oldukça memnun oldukları belirtilmiştir²⁸. Profesör Seretelli'nin başkanlığında oluşmuş olan bu komitanın Gürcistan kamuoyunu kısmen temsil eder nitelikte olduğu, Sabık Gürcistan Hükûmeti'nin Reisi Jordonya ile taraftarlarının bu komitaya dâhil olmadıkları, Alman Hükûmeti, bu grup ile çalışmak arzusunda olmadığı, böyle bir ortamda Jordonya grubunun Almanya ile anlaşmaya ve kendileri ile iş birliği yapmaya eğilimli bulunduğunu bir muhtıra ile Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği ifade edilmiştir²⁹. Ayrıca, Jordonya grubu haricinde kalan Gürcü nasyonalistlerinden de bu yeni komita dışında kalan grupların bulunduğu söylenmiştir. Jordonya grubunun bir konfederasyon halinde Kafkasya'nın birliği hakkındaki tezinin bilindiği, Gürcü komitacıları arasında da bu tezin ciddi taraftarlarının mevcut olduğu, ancak genel heyeti ile birlikte takip edecekleri hareket tarzının açıklanmaya muhtaç bulunduğu üzerinde durulmuştur³⁰.

4. Askerî Olarak Savaş Esirlerinin Durumu

İlk raporda Almanların aldıkları esirler arasında Rus'tan başka millet mensuplarından özellikle Türkler ile diğer Kafkasyalılardan lejyonlar oluşturmakta oldukları dile getirilmiştir. "Rusya'dan Alınan Memleketler Meselesine Dair Almanların Görüşleri ve Bu Memleketlerin Harp İçindeki Durumları ile Almanya'daki Siyasî Faaliyetleri Hakkında" başlığı altında 26 Şubat 1943 tarihli Bükreş Ataşemiliterliği tarafından gönderilen ikinci raporda bu faaliyetin daha geniş ölçüde devam ettiği ve daha ciddi bir şekil aldığı dile getirilmiştir. Hitlerin gizli bir emri gereğince Sovyet ordusuna mensup Türk kavminden veya Kafkasyalılarından esir düşen herhangi bir asker üsera garnizonuna gönderilmeden önce doğrudan doğruya lejyoner taburlarına veya geri işlerde çalışmak üzere işçi taburlarına yazıldıkları bu andan itibaren Alman askeri ile silah arkadaşlığı hakkını kazanarak onların tâbi olduğu rejim ve muameleye tabi tutuldukları, hatta Alman harp malulleri ile savaşta ölenlerin ailesi fertlerine özgü ayrıcalık ve hakların malul ve maktul lejyonların aile fertlerini içine alması hususunun dahi sağlandığı aktarılmıştır.

28 Azerbaycanlıların da taleplerini bu şekilde ifade etmeleri için Almanlar tarafından ısrar edilmiş ise de uzun tartışmalar neticesi Resulzade Mehmed Emin Bey'in ısrarı ile "tam istiklal" fikri açık bir şekilde ifade edilmiştir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (16).

29 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (16).

30 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (17).

İkinci raporda Hitlerin meseleye ilişkin bir beyannamesinde; “*Türk ırkından olan sizleri millî hiçbir menfaatiniz olmadığı halde Bolşevikler Avrupa’ya sevk ederek, Almanya’ya karşı harp ettirmek istiyorlar. Bu maksatla sizleri yerinizden yurdunuzdan aile ve akrabalarınızdan ayırıp cepheye sevk ettiler. Halbu ki Almanya ne sizleri ve ne de vatanlarını tehdit etmemektedir. Bilakis o size hürriyet getiriyor. İktisadî hürriyet, din hürriyeti ve kültür hürriyeti. Siyasete gelince Almanya’nın himayesi ile müstakil olacak ve kendi kendinizi idare edeceksiniz*” denilmekte ve bu cümlelerin kapsamı içindeki fikirlerin komutanları tarafından lejyonerlere araçsız telkin olunduğu belirtilmiştir. Ancak, bağımsızlık vaadinin sade bu tarzdaki ifadesi lejyonerlerin hislerini okşasa, hamiyetlerini tahrik etse de siyasî bilinç ve duygularını tamamıyla tatmin etmediği, bu vadin böyle gizli değil de bir deklarasyonla açıkça beyan edilmesini bekledikleri dile getirilmiştir³¹.

Raporda, lejyonerlerin büyük kısmının Türk kavminden oluşmuş birliklerin meydana getirdiği, bunların Türkistanlılardan, Azerbaycanlılardan Kuzey Kafkasyalılarından ve Edil-Ural (Kazan) lılardan oluştuğu söylenmiştir. Bağımsız birer kuruluş olan Türkistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Edil- Ural taburlarından başka bir de yine yalnız Türklerden (karışık) oluşmuş bir piyade tümeninin mevcut olduğu, bu tümende 4000’e yakın Azerbaycanlının bulunduğu belirtilmiştir.

Genel Azerbaycanlı lejyonerlerin miktarının 35.000’e ulaştığı, Türkistanlı taburların genel toplamının söylenene göre 100.000’i bulduğu ifade edilmiş, Kuzey Kafkasyalı lejyonerlerin miktarının nispeten az olduğu, Edil-Uralı taburların oluşumuna da yakın zamanda başlanılacağı dile getirilmiştir. Kafkasyalı taburlar (Azerbaycan, Ermeni, Gürcü, Kuzey Kafkasyalı) hep birlikte General Gösdiring’ in komutası altında bulunduğu belirtilmiştir. Esirlerden oluşan bu taburlardan başka Kırım’da Almanlara katılan gönüllülerin miktarının da 20.000’ i bulunduğu söylenmiştir.

Savaşın başında Ruslardan ayırt etmedikleri ve hatta Asyaî, Moğol ve Tatar vahşileri diye daha fena gözle gördükleri Türklerin kendilerine dost ve ananevî Rus düşmanı bir halk grubu olduklarını Almanların eylemlerde görmüş ve anlamış oldukları, Alman Başkomutanlığı ve diğer Alman makamlarının Türk ırkından birliklerin gösterdikleri cesaret ve bağlılıktan nispeten son derece memnun oldukları, bu hususta öne çıkanların özellikle Azerbaycanlılar ve Türkistanlılar olduğu üzerinde durulmuştur.

Raporda, sayıca da Kafkasyalı diğer lejyonerlere üstün olan Azerbaycan lejyonerlerinin Alman askerî makamları tarafından takdir olundukları, Ermeni ve Gürcü lejyonerleri arasında bireysel olarak veya grup halinde Sovyet tarafına geçenlerin görülmesi ve işlerinde komünist tahrikçiliği yapanların bulunmasına rağmen, Azerbaycanlılar arasında bu gibi tek bir harekete tanık olunmamış olduğuna dikkat çekilmiştir. Onların gayet metin ve cesurane muharebe ettiklerine ve 25 Azerbaycanlı lejyonere liyakat madalyaları verildiği dile getirilmiştir³². Diğer taraftan, Berlin’deki askerî hastanelerde birçok Azerî yaralılarının yatmakta olduğu, General Gösdiring tarafından Başkomutan Hitler adına yararlık gösteren Azerî Birliğine özel olarak teşekkür edildiği belirtilmiştir.

31 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (1)).

32 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (2)).

Azerbaycanlı lejyonerler tarafından lejyonerlere özgü olmak üzere haftalık bir gazete çıkarıldığı, idaresi Berlin’de olan bu gazetenin isminin “Azerbaycan” olduğu, gazetenin Milli Azerbaycan Komitesi ile temas halinde bulunduğu ve gazetede Azerbaycan bağımsızlık hareketinden esinlenen fikirleri kuvvetle telkin eden makalelerin yer aldığı nakledilmiştir. Yukarıda ifade edilen ve General Gösdiring’in Azeri Birliğini taltifi dolayısıyla yayınlanan bir makalede Azerbaycanlılardan bir kişinin bile döneklilik etmediği övülerek kaydedildikten sonra yer verilen cümlelerin; “*Görünmez ve kaydolunmaz çünkü Azerbaycanlı lejyonerin hansı hamiden yapıldığı biz biliriz. Bu hamir Türklükten Müslümanlıktan ve Ruslukla mübareze ananesinden yoğrulmuş bir hamirdir. Onun damarlarında Türk-Azerbaycan kanı akar. Dünya tarihine şanlı ve şerefli adlar vermiş bir ırkın kanı. Bir ırk ki tarihi her şeyden evvel Rus akıncılığı ve Rus emperyalizmi ile mübarezeden ibarettir*” şeklinde olduğu ve devamında; “*Lejyonerlerimiz ilk şerefi kazandılar. Şüphemiz yoktur ki bu şeref birçok defalar tekrarlanacak ve en sonda en büyük şerefe, millî Azerbaycan ordusunun teşkil etmek şerefine varacaktır*” denildiğine işaret edilmiştir.

Berlin’deki Millî Azerbaycan Komitesi’nin oluşumunu lejyonerlerin memnuniyetle haber aldıkları ve komita ile temasa gelmeyi ve onun siyasî rehberliği altında bulunmayı arzu ettikleri, Berlin’e uğrayan lejyon temsilcilerinin bağılılıklarını ve ilgilerini gösterdikleri ve özellikle reisi ile görüştükleri, gerekirse ayda aldıkları 60 mark maaşlarından komita kasasına vergi vermeye hazır olduklarını komita reisine bildirdikleri aktarılmıştır.

Raporda, 23 yıl bir ayrılık ve korkunç Sovyet rejimi altında geçen siyasî hayatın etkilerine rağmen ülkesinden göç etmiş olan idealist mültecilerin temsil ettikleri esas fikirlerle, içeriden gelen aydın lejyonerlerin düşünüş ve duyularları arasında mutlu bir yakınlık ve karşılıklı bir anlaşmanın varlığının memnuniyetle tespit olunduğu dile getirilmiş, Azerbaycan’da laik bir vatansever tipinin vücuda geldiği, onun özellikle millî kültür kıymetlerine bağlı olduğu belirtilmiştir. Komünistlerin Sovyetleştirme adı altında Azerbaycan’ı ve diğer bütün Türk illerini Ruslaştırmaya koyulduklarını, Sovyet idaresinde yetişen Azerbaycan vatanperverinin anlamış olduğu, millî kültür mensuplarının takip ve sürgün edilmeleri ile Rus harflerinin tatbikinin komünist Azerileri bile ruhen isyana sevk etmiş olduğu ve Kafkasyalı milletler arasında birlik hissini kuvvetlenmiş olduğu anlatılmıştır³³.

5. Rusya’daki Türkler ve Kafkasyalı Milletler Nezdinde Alman Propagandasının Yetersizliği ve Hissedilen Revizyon

Rapora göre Alman propagandasının zayıf ve eksikliklerine ilişkin dikkati çeken belli başlı hususlar şu şekilde belirtilmiştir; Almanların Rus kitleleri içinde millî hamiyet (milletini ve ailesini koruma çabası) ve fedakârlığı hatırlatmak ve tahrik etmemek için kullandıkları özel tabiiyet fayda vermemiştir. Alman Nasyonal Sosyalistlerinin Ruslara karşı değil, ancak Bolşeviklerle Yahudilere karşı mücadele ettikleri hakkındaki propagandalarının Ruslar üzerinde istenilen etkiyi yapamamış, bütün Ruslar, tehlikenin doğrudan doğruya Rusluğa ve Rus hâkimiyetine yönelmiş olduğuna inanmışlardır. Ayrıca, Bolşevizm, Sovyet vatanperverliği ile eski Rus vatanperverliğinin geleneklerini birbiriyle yakınlaştırmış ve kitleye mağlubiyet halinde ülkenin bir Alman müstemlekesine döneceği fikrini telkin

etmiştir.

Muharebenin cereyan eden ilk safhasında büyük kitleler halinde esir düşen Kızıl ordu erlerine Almanlar tarafından milliyet farkı gözetilmeden çok sert ve haşın bir muamele yapılmış, hatta Türklerden mesela Kırgız ve Tatarların kısmen çehrelerinin arz ettiği özellik bakımından “alçak ırk mümessilleri” diye, Azeriler de saçlarının siyahlığı yüzünden “Yahudi” diye, daha fena bir muameleye maruz kalmışlardır³⁴. Kışın Sovyet esirlerinin geçirdikleri hayatın görüntüsü çok acıklı bir durum arz etmiş, üsera garnizonlarında bulunanların % 80’i hastalıklardan telef olmuş, bunların da çoğunluğunu daha fena muameleye maruz kalmaları dolayısıyla Türk ırkına mensup kavimler oluşturmuştur.

Bir taraftan tatbikatın vermiş olduğu menfi neticeler, diğer taraftan da askerî hadiselere ilişkin cereyan eden gelişmeler karşısında Alman mahfilinde Doğu siyasetini değiştirme ve düzeltme meselesini gündeme getirmiştir.

Raporda, yakında genel olarak Doğu siyaseti ve özellikle Kafkasya meselesi hakkında yeni bir istikamet alınmasının çok muhtemel görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca, bu aralıkta Ukrayna meselesinin de söz konusu olup, oradaki rejimin değişeceğinin de beklendiği söylenmiştir. Kafkasya meselesinde alınacak yeni istikamet Kafkasyalıların siyasî taleplerini tatmin edecek bir durumda olacağı ön görüldüğü, Kafkasyalılar ve Kafkasya işleri ile ciddi bir şekilde ilgilenen Alman mahfilî ve belirli nüfuz sahibi şahsiyetlerin tasavvurlarına göre Alman Hükûmeti’nin Türkistan meselesinde olduğu gibi Kafkasya meselesinde de açık bir vaziyet alması gerektiği, Kafkasya’nın siyasî geleceğinin Almanya tarafından resmen tanınması gerektiği, Lejyonlar da dâhil olmak üzere bütün Kafkasya’daki işlerin Kafkasyalı teşkilatların idaresine verilmesi gerektiği, buna karşılık bu oluşumlar da mevcut bütün kuvvetleri ve siyasî otoriteleri ile Almanya ile beraber ortak düşman, Rus Bolşeviklerine karşı mücadeleye girmeleri gerektiği belirtilmiştir³⁵.

Rusya’ya karşı açılan savaşta Alman siyasetinin Rusya’daki milletlere karşı yalnız menfi bir parolaya dayandığı, bunun ise yeterli olmadığını artık anlaşıldığı “*Bolşevizmi Tahrip*”; *alâ.... Fakat ne namına tahrip ???*” denilerek, bunun milletleri tatmin etmediği gibi Bolşeviklere de demogoji imkânı ve karşı propaganda yapmak için sermaye verdiği belirtilmiştir. Geç de olsa Alman siyasetinin Rusya’daki milletlere müspet vaatlerde bulunması gerektiği açık olup, bu zorunluluğun yüksek Alman mahfilinde dahi takdir olunduğu dile getirilmiştir³⁶.

34 Büyükelçiliğin 1941 yılı Ekim ayında Doğu Cephesi’ni ziyareti esnasında Nikoleyef’teki üsera garnizonunda bu durum, bizzat görüldüğü, Türkistanlı, Kazanlı, Kırımli ve Azeri Türklerinin kendi lehçelerindeki Türkçe ile yaptıkları şikâyetlerin Alman makamlarına nakledilerek bu halin ıslahı talebi ve ricasında bulunduğu ifade edilmiştir; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (6)).

35 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (6)).

36 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (7)).

Sonuç

Almanya, XIX. Yüzyılda, dikkati çeken bir güç olarak çıkmasını bilmiş, hepsi, tamamı, birlik ve beraberlik kelimelerine karşılık gelen “pan” hareketi, Almanya’da Pan-Germanizm şeklinde ortaya çıkmış, Almanya, kendini millet bağlamında tanımlamış, milliyetçiliğin adını “Germanizm” olarak koymuş ve toplumsal bir içeriğe sahip olan tarihi, ihtiyaca uygun oranında değerlendirmiştir. Dil, tarih yazımının malzemesi haline getirilmiş, Almanlar, Batı kültürünün varisi olarak kendilerini görmüşler ve Alman milleti, üstün ırk iddiaları ile ortak bir ülkü etrafında bir araya getirilmeye çaba sarf edilmiştir.

Alman birliği kurulmuş, Almanya, “Weltpolitik” aracılığı ile sömürge siyasetini benimsemiş ve ticaret yolları üzerinde önemli bir konuma sahip, Hindistan’da, İngiltere’yi etkisiz kılmayı amaç edinmiştir. Almanya, bu amacını gerçekleştirmek için Rusya ile işbirliğine girişmiş, Rusya’nın doğusunda yaşayan halklara ilgi göstererek Türkoloji çalışmalarına da ciddi destekler vermiştir. Rusya’nın 1905’te Japonya’ya mağlûp olması, onun, Almanya’dan uzaklaşıp İngiltere’ye yaklaşmasının sebebi olmuş, böyle bir durum Almanya’yı, kendisini Hindistan’a ulaştıracak bir diğer yol olarak gördüğü Osmanlı Devleti’ne yöneltmiştir. Mevcut konjonktürde Osmanlı Devleti tarafından da Almanya’nın kendisine yönelik bu eğilimi müspet karşılanmıştır. Almanya, XIX. Rusya’ya karşı Orta Asya halklarından istifade etmeyi düşünmüş ve bu halkların Türk soyundan olduklarını, Osmanlı Devleti’ne hatırlatmıştır.

Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkisinin toplum düzeyinde yansımaları özellikle Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm alanında kendini göstermiştir. Pan-Türkizm akımı, 1908 ile birlikte ciddi bir şekilde yükselmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı ile beraber yaygınlık kazanmıştır. I. Dünya Savaşı, ittifak ülkeleri aleyhine neticelenmiş, savaşın galipleri olan İngiltere ve Fransa, Almanya ile Osmanlı Devleti’ne ağır şartlar dikte ettirmişlerdir.

Demokrasinin işlevini yerine getiremediği ve millî kurtuluş yolu olarak savaşın gerekli olduğu inancı gün geçtikçe kuvvetlenmiş, seçimlerde 1933’te Almanya’da haksızlığa uğradıkları gerekçeleri ve söylemleri ile Nasyonal Sosyalistler, İtalya’da yeni sömürge ve zaferlere ihtiyaç olduğu tezi ile Mussolini iktidara gelmiştir.

Daha evvel amaçlarına ulaşamadığını düşünen İtalya, Alman Nasyonal Sosyalistleri ile birçok alanda iş birliğine girişmiş, Japonya da Uzak Doğu’da saldırgan ve yayılcı bir tutum içine girmiştir. Almanya’da Nasyonal Sosyalist iktidar, içeride antisemitizm/ Yahudi karşıtlığı, dışarda antikomünist politikaların öncülüğünü yapmıştır. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Almanya tarafından birçok yönden tetkike tâbi tutulan ve kendileri ile kesişim noktası, komünizm ve Rus karşıtlığı olan Müslüman Türk unsurlarından yararlanma yoluna gidilmiştir. Müslüman Türk unsurları, Almanya’nın I. Dünya Savaşı’nda halifeliği uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti ile ittifak içinde olmasını bir inanma ve bağlanma aracı olarak da görmüşlerdir.

II. Dünya Savaşı, Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya taarruzu ve İngiltere ile Fransa’nın Almanya’ya savaş ilanı ile başlamıştır. Almanya tarafından İtalya ve Japonya’nın da içinde bulunduğu mihver ittifakı kurulmuş, 1939’da Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzalanmış, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika’da harekâta girişilmiştir. 1940 yılı ortalarında Fransa ele geçirilmiş, muharebe İngiltere ile devam ederken Almanya

mihver devletlerle birlikte 22 Haziran 1941 başlarında Sovyetler Birliği'ne, Japonya da Güneydoğu Asya ve Orta Pasifik'te ki Amerikan ve İngiliz topraklarının ve kolonilerinin birçoğuna saldırmıştır. 1941 yılı başlarına kadar Almanya, Avrupa'nın önemli bir kısmını kontrolü altına almıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya propagandayı geniş anlamda kullanmıştır. Almanya'nın bu propagandası 1917'de Bolşevik idaresinin barış, hürriyet ve adalet gibi sözlerine inanan ancak, komünist diktatörlerin gerçek yüzünü katliamlara maruz kalmaya başladıkları 1922 yılı ile birlikte gören Rusya'daki Müslüman Türk unsurları nezdinde etkili olmuştur.

16.12.1942 tarihli yazıya ek olarak 29.04.1943 tarihli Bükreş Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâletine ilk ve ek olarak raporlar gönderilmiş gönderilen ilk raporda belli başlı düşünce ve görüşler şu şekilde ortaya konulmuştur.

Almanya'nın askerî planları kısa bir sürede Rusların mağlûbiyeti üzerine kurulu olması dolayısıyla başlangıçta Türk kökenli kavimler dikkate alınmamış, hatta kimi zaman aşağılanarak barbar olarak nitelendirilmiştir.

Harekâtın Kırım'a intikal etmesiyle Kırımlılar kitle halinde Alman ordusu safına geçerek, Ruslara karşı silahlanmışlar, Alman Türkologların uzun zamandan beri dava ettikleri tez, yapılan eylemlerle karşılığını bulmaya başlamıştır.

Rusyalı ve Kafkasyalı milletler arasında da en fazla güvenilen unsur, Türkler ve Müslümanlar olup, yakınlık ve öncelik onlara verilmiştir.

Sayıları 20.000'i geçen Kırım gönüllülerinden başka Alman ordusu ile birlikte Türkistanlı ve Kafkasyalılardan oluşan lejyonlar da savaşmış bu lejyonlardan Türkistan Lejyonunun sayısı 100.000 olup, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcü ve Ermeni lejyonları oluşturulmuştur. Almanlar tarafından bütün bu millî lejyonların Alman ordusu yanında Bolşeviklere karşı savaştıkları, övgü dolu sözlerle dile getirilmiştir.

Gelişmelere paralel olarak Rusya'daki bu milletleri temsil eden, ülkelerinden göç etmiş siyasilere de temasa geçilmiş, Rus olmayan ülkelerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında kararlaştırılmış bir plan hazırlanması fikri, zihinleri meşgul etmeye başlamıştır.

Almanya, stratejileri istikametinde Rusya'daki milletler meselesine ilişkin Doğu Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Propaganda Bakanlığı ve Partiye Mensup SS Teşkilatı gibi organizasyonlarla Rusya'daki milletler meselesine ilişkin düzenlemeleri bir araya getirmiştir.

Rusya'daki milletlerin doğrudan ya da dolaylı olarak millî bağımsızlık ve hâkimiyetlerinin yeniden canlanmasına yönelik düşünce ve arzularını içeren muhtıralar Doğu Bakanlığı tarafından uygun görülmemiş, onlara Almanya'nın yüksek menfaatleri bakımından uluslararası bir mesele şeklinde çözümünün mecburi olduğu kanaati ile karamsar ve ümitsiz olunmayarak direnç göstermeleri tavsiyelerinde bulunulmuştur.

Almanlar milliyet bakımından tatmin edici ve özellikle Rus olmayan milletleri cesaretlendirecek ve ümitlendirecek kesin bir şey söylememiştir.

Savaşta teknik ve stratejik bakımından Sovyetlere üstün olan Almanlar, siyasî olgunluk ve ideoloji bakımından da aynı üstünlüğe sahip olamamışlardır.

Alman Nasyonal Sosyalistleri, Ruslara karşı değil, ancak Bolşeviklerle Yahudilere karşı mücadele ettikleri hakkındaki propagandalarının Ruslar üzerine istenilen etkiyi yapamamış, bütün Rusların, tehlikenin doğrudan doğruya Rusluğa ve Rus hâkimiyetine yönelmiş olduğuna inanmışlardır.

Alman propagandasının Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayan milletlere millî amaçlarını okşayacak ve kendilerine siyasî ümitler verecek belirgin, açık beyanattan mahrum olmuş, Rusların Rusya'daki diğer milletlerin de aynı akıbete uğrayacakları hakkında telkinlerde bulunmaları kolaylaşmıştır.

Rusya'ya karşı yürütülen savaşta Alman siyaseti Rusya'daki milletlere karşı yalnız menfi bir parolaya dayanmış, bunun ise yeterli olmadığı anlaşılmış, ancak geç kalınmıştır.

Netice itibarıyla içinde bulunulan konjonktürde Türkiye tarafından eski müttefik Almanya'nın II. Dünya Savaşı içerisindeki başarılarından yüksünülmemiştir. Türkçüler, Nazi Almanya'sının Sovyetler Birliği'ndeki esir milyonlarca Türk asıllı insanın Almanya'nın yardımı ile kurtarılacağı inancına sahip olmuşlardır. Almanların siyasetinde önemli bir unsur olan Pan-Türkizm akımı aracılığı ile Naziler, Türkiye'nin mihver saflarında savaşa katılmasını veya en azından tarafsızlığını korumasını amaçlamışlardır. Ancak, Türk Hükûmeti, kararlı olduğu tarafsızlık politikasına zararlı olacak aşırı eğilimlerden geri durmuştur.

Kaynakça

Akarşlan, Mediba. Türk-Alman İlişkileri, *Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, (Mart-Kasım1992), (161-166).

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999.

Bayrav, Süheyla. *Fellini Oluşumu*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975.

Çelik, Latif. *II. Dünya Savaşı'nda Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"* Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 1389761 (13).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (20).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (6)).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (10).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (11).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (14).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (15).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (16).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (17).

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571 35357 138976 1 (18).

- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (19).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (2).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (3).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (4).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (4).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (5).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (6).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (7).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (8).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (9).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (1)).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (2)).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (3)).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571 35357 138976 1 (II. Rapor (7)).

Duman, Melih. “Almanya’nın Şark Meselesi’ne Bakışı Çerçevesinde Osmanlı Devleti ve Girit Meselesi (1896-1908), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 80, /Ekim 2018), s. 410, (407-421).

Erdaş, S. Sadık. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Boğazları (1841-1943)*, Doktora Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2000.

Fındıklı, E. Berat. *XIXI. Yüzyılda Almanya ve Almanya-Osmanlı İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Güzay, Aybüke. “Alfred Rosenberg’in Görev Birliği ve Kırım’daki Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9 / 20, 2023, (621-632).

Kumru, Coşkun. *Hitler Almanyası’nın Türkistan Politikası*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, 1983.

Özdemir, Nebi. Almanya ve Berlin’deki Türkoloji Araştırmaları Tarihi ve Freie Universität Berlin-Türkoloji Enstitüsü, https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/nebi_ozdemir_almanya_turkoloji_arastirmalari.pdf (32-39), (Erişim Tarihi: 27.08.2024).

Özüçetin, Yaşar. “Türkçülük 1908-1923”, *Türk Yurdu*, S.173, 2002, (6-13).

Reyhan, Cenk. Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914), *Bellekten*, 69 / 254, (Nisan 2005), (217-266).

Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*, C. 2, İmge Yayınevi, Ankara, 2016.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara 1989.

Temir, Ahmet. *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 552, Ankara, 1991.

Türküne, Mümtazer – Özdağ, Ümit. (Derleyen) *Siyasi İslam ve Pan İslamizm*, Rehber Yayınları, Ankara, 1993.

Uluscu, Gizem. - Şenlik, Ahmet Şefik. Ana Hatlarıyla Almanya Türkolojisi. Rumeli Yayıncılık, 98 s. ISBN: 978-605-70154-8-8, *Gazi Türkiyat*, 33, (Güz 2023), (295-298).

Yıldız, Özgür. II. Abdülhamid ve II. Wilhelm Dönemi Türk-Alman İlişkilerine Bir Bakış, *Near East Historical Review*, 2022, 12/1, (31-45).